

Kurt Bittel, *Hattusha, the capital of the Hittites*, New York, Oxford University Press 1970, 174 str., 30 tabel, 38 ilustracij, 8°.

Odkritje Hattuše, prestolnice nekdanje hetitske države (razvaline ležijo pri vasi Bogazköy, 120 km vzh. od Ankare), sodi med velika odkritja orientalne arheologije. Pisec monografije o Hattuši vodi izkopavanja od leta 1931 in bolje kot kdorkoli pozna problematiko najdišča.

Prvo poglavje (str. 3—23), opisuje zgodovino raziskovanja razvalin Hattuše. Že leta 1834 je Francoz Charles Texier potoval po Anatoliji, opazil razvaline Hattuše in menil, da je tu stalo antično mesto Tavium ali pa Pteria. Leta 1884 je tod potoval ameriški arheolog Sitlington-Sterrett in odkril Tavium 11 km jugozahodno od Bogazköya. A. H. Sayce, eden od pionirjev hetitologije, je na podlagi reliefov v Yazilikayi blizu Bogazköya sklepal, da ruševine sodijo v kompleks t. im. sirijske hetitske kulture. Njegovo teorijo sta 1894 potrdila Ernest Chantre in F. Schäfer, ki sta med razvalinami našla nekaj klinopisnih tablic. Jezik teh tablic je bil enak t. im. arzavskemu jeziku nekaterih pisem iz t. im. el-amarnske korespondence faraonov Amenofisa III. in IV. z raznimi prednjeazijskimi vladarji. Zgodovinarji so sklepali, da je bila pri Bogazköyu arzavska prestolnica.

Leta 1906 so se pričela izkopavanja pod vodstvom H. Wincklerja in T. Makridija. Izkopane tablice so vsebovale, poleg velikega števila verskih tekstov, tudi zgodovinske tekste, pogodbe, korespondenco s tujimi vladarji. Pokazalo se je, da je tu stala Hattuša, prestolnica hetitske države, ki je obstajala od 18. stol. pr. n. e. pa do ca. l. 1200. V 14. in 13. stol. je sodila med velesile Bližnjega vzhoda; uničil jo je vdor t. im. pomorskih narodov, ki so pridrli iz Balkana in se ustavili šele na meji Egipta.

Izkopavanja l. 1906, 1907, 1911 in 1912 so bila pod vodstvom H. Wincklerja. Od l. 1931—1939 je Hattušo izkopavala ekspedicija Nemškega arheološkega inštituta in Nemške orientalne družbe (Deutsche Orient-Gesellschaft) pod vodstvom K. Bittla. Od leta 1952 dalje so izkopavanja vsako leto prav tako pod vodstvom K. Bittla. Izkopavanja do l. 1966 so bila koncentrirana na utrjen kraljevski grad (Büyükkale). V mestu pod njim so izkopali le 5 templjev, eno stanovanjsko stavbo, del predhetitske kolonije asirskih trgovcev in del obzidja. Od 1966 leta dalje pa se vršijo izkopavanja predvsem na področju velikega templja (tempelj I) in skalnega svetišča (Yazilikaya).

Drugo poglavje (str. 24—62) opisuje zgodovino in arheološko problematiko Hattuše. Mesto sestoji iz dveh delov: gradu (Büyükkale), spodnjega mesta (severozahodno od gradu) in gornjega mesta (južno od spodnjega mesta in gradu). Severovzhodno od Hattuše, kaka 2 kilometra zračne črte, pa stoji skalno svetišče Yazilikaya, kot se imenuje danes.

Pisec »Hattuše« deli zgodovino mesta na štiri obdobja:

1. Prvo obdobje je slabo raziskano. Vemo le, da je na mestu gradu in dela spodnjega mesta stala naselbina iz časa zgodnje in začetka srednje bronaste dobe. Na področju te naselbine je kasneje stalo jedro Hattuše.

2. Drugo obdobje zajema 19. in 18. stoletje. Poleg naselbine domačinov je stala naselbina asirskih trgovcev (karum Hattuš). Izkopan je le del te naselbine (kompleks ca. 80 × 25 m). Floris stavb je isti kot v Hattuši tistega časa, pa tudi notranja oprema, orodje in keramika so popolnoma anatolski. Ko v naselbini ne bi našli klinopisnih tablic s pogodbami, pismi in inventarji, je ne bi mogli ločiti od naselbine domačinov. V tekstih so omenjeni le Asirci (Da-ā, Il-Bānujev sin; Šamašaklaku, itd.), pečati, s katerimi so pečatili listine, pa imajo mezopotamske figuralne motive. Karum Hattuš je obstajal istočasno kot karum Kaniš Ib (danes Kültepe pri mestu Kayseri), center asirske trgovine v Anatoliji. Asirska naselbina in naselbina domačinov sta končali v ognju. Bittel meni, da je mesto uničil Anitta, eden prvih znanih hetitskih vladarjev. V tem času se prične v osrednji Anatoliji oblikovati jedro hetitske države. Obsegalo je več premaganih, prej samostojnih mestnih držav, ki so jih hetitski vladarji priključevali svoji državi.

Tretje obdobje se prične kakih 100 let po Anitti, ko je Hattušili I. na razvalinah nekdanje naselbine zgradil svojo prestolnico. Arheološki viri iz tega časa so zelo skromni. Graditelji stavb v času nove države (imperija) so kopali zelo globoke temelje in uničili skoraj vse starejše stavbe.

4. Četrto obdobje obsega čas nove države (imperija), 14. in 13. stoletja. Hetitska država je postala velesila, enakopravna Egiptu, Mitanniju, Babilonu in Asiriji. Hattuša doseže višek razvoja. Poveča se za skoraj dvojno površino starega mesta (Büyükkale, spodnje mesto), ko ji priključijo kompleks na jugu (gornje mesto). Mesto dobi novo obzidje s kvadratnimi stolpi in močno utrjenimi vrati. Veliki tempelj (tempelj I) v spodnjem mestu, posvečen najvišjima božanstvoma hetitskega panteona Gromovniku in Sončni boginji iz Arinne, je bil obnovljen. V gornjem mestu so zgradili 4 nove templje. Ker gornje in spodnje mesto še nista raziskana, o stavbarstvu imperija (razen na gradu) ne moremo kaj dosti povedati.

Tretje poglavje (str. 63–90) je posvečeno kraljevskemu gradu Büyükkale, ki se na strmem griču dviga nad mestom. Tu je bila kraljeva palača, državni arhivi in center državne uprave. Iz predhetitskega časa in iz časa stare države (tretje obdobje) so ohranjeni le skromni ostanki: nekaj pravokotnih stavb in del obzidja. Prav tako iz časa zgodnjega imperija. Temelji mlajših stavb so uničili starejše.

Büyükkale iz časa imperija poznamo zelo dobro, vsaj tlorise, kajti problematika stratigrafije, arhitekture in funkcije stavb je izredno zapletena. Vseeno lahko za nekatere stavbe z večjo ali manjšo gotovostjo trdimo, kakšnemu namenu so služile.

Grad je z vseh strani obdajalo močno obzidje. Imel je le dvoje vrat in sicer na južni strani. Ena so vodila ven iz mesta, druga v gornje mesto. Ob vratih je bilo manjše dvorišče. S tega dvorišča so skozi podolgovato vežo vodila vrata v spodnje dvorišče, obdano s stebriščem, v katerega so se vključevala pročelja stavb. O teh stavbah ne moremo reči nič določenega. Le stavba A je bila prav gotovo arhiv.

Pot v gornje dvorišče je vodila skozi vzhodno zgradbo (E-Hilammar). Na zahodu in jugu so ga obdajale štiri zgradbe. Kaj je bilo na severu in vzhodu med dvoriščema in obzidjem, ne vemo. Ohranjeni so le ostanki cistern. Ena od zgradb (D) je bila, po mnenju Rudolfa Naumanna, arhitekta, ki je mnogo let sodeloval pri izkopavanjih, sprejemna dvorana (30 × 30 m). Vanjo je vodil vhod s stebriščem. Arhiv je bil tudi v stavbi E, kjer so bili najdeni ostanki lesenih polic, na katerih so bile razvrščene tablice. Za vse ostale stavbe (B, C, F–M) ne moremo z gotovostjo trditi, kakemu namenu so služile.

Muwatalli (1305–1282) je prestolnico preselil v Dattašo v spodnji deželi. Njegov naslednik Muršili III. (Urhi-Tešub, 1282–1275) pa jo je prenesel nazaj v Hattušo in tu je ostala do dokončnega propada približno leta 1200.

Četrto poglavje opisuje skalno zavetišče Yazilikaya (str. 91–112). Leži kaka dva kilometra zračne črte severovzhodno od Hattuše. Mogočne skale obkrožajo en večji in en manjši prostor. Vsak zase tvorita zaključeno celoto. V večjem prostoru sta v skalo vsekani dve procesiji bogov, ki se na koncu prostora, nasproti vhoda, srečajo. Najvišji bog in boginja si stojita nasproti, za njima pa so v vrsti in po hierarhičnem redu razvrščena nižja božanstva. Na skali, ki stoji najvišjima božanstvoma nasproti pa je vsekana skoraj 3 m visoka podoba hetitskega kralja Tuthalije (III. ali IV., to še ni jasno). V stranskem, manjšem prostoru je v skalo vsekani relief, ki prikazuje boga Šarruma, kako z levico objema kralja, z desnico pa mu kaže naprej, ga vodi. Tudi ta kralj se imenuje Tuthalija. Na istem skalnem zidu je upodobljeno tudi t. im. »Schwertgottheit« (božanstvo meča). Na jabolku ročaja je upodobljena glava nekega božanstva, sam ročaj tvorita dva, nasproti si stoječa leva, rezilo z rebrom v sredini pa je zasajeno v zemljo. Levo od tega reliefa je še nedokončan relief in napis v hetitskih herioglih, ki tudi označujejo kralja Tuthalijo.

Reliefi kažejo enoten stil in zasnovo. Ker napisi omenjajo le kralja Tuthalijo, sklepajo, da so bili reliefi klesani v času Tuthalije IV., torej približno leta 1250.

Oba prostora z reliefi sta bila povezana s kompleksom stavb, ki so tvorile vhod v svetišče. Kdor je prišel po poti iz Hattuše v Yazilikayo, je moral najprej skozi veliko preddverje in po stopnicah, ki so vodile na višjo teraso. Potem je skozi manjša vrata prišel na pravokotno dvorišče, ki so ga obdajali pravokotno prostori. Na dvorišču je stal oltar in majhna stavba z enim samim prostorom, verjetno za umivanje. Levo od oltarja pa so vodila vrata v veliki prostor s procesijo božanstev. Stavba je v zasnovi torej enaka hetitskim templjem (predverje, dvorišče s stavbo za umivanje in prostor, kjer biva božanstvo).

Cemu je služilo skalno svetišče? Zimmern je leta 1918 trdil, da so tu obhajali praznik Novega leta. Istega mnenja sta bila še W. Andrae in Benno Landsberger. Novejši podatki iz tekstov potrjujejo to mnenje.

Peto poglavje (str. 113–131) govori o odnosih hetitske države z Egiptom, kot nam jih kažejo najdbe v Hattuši. Poleg znanih zgodovinskih dejstev, zapisanih na klinopisnih tablicah iz arhivov Hattuše (npr. korespondenca Suppiliume s faraonovo vdovo, Muvatallijeva vojna z Ramsesom II., mirovna pogodba med Ramsesom II. Hattušilijem III. in drugo) našteva in opisuje najdbe egipčanske materialne kulture. Med njimi omenimo odlomek posode iz obsidiana. Na njem je v kartuši zapisano ime faraona Khyana, največjega med vladarji 15. dinastije. Vladoval je na koncu 17. stol. pr. n. e. Podobno posodo s Khyanovim imenom je Evans našel v Knossosu. Kako so ta in drugi egipčanski predmeti prišli v Hattušo? V času stare države (tretjega obdobja v zgodovini Hattuše) so verjetno prišli kot plen vojnih pohodov v Sirijo, prav tako v začetku nove države. Od mirovne pogodbe dalje pa so lahko prišli bodisi kot darovi Egipčanov ali pa hetitskih sirijskih vazalov, ki so imeli trgovske stike z Egiptom.

Šesto, zadnje poglavje (str. 132–157) opisuje Hattušo v frigijskem in perzijskem času. Po propadu hetitske države ca. 1200 je nekaj stoletij vladala tema (Dark Ages, kot to obdobje imenuje Bittel). V zahodni Mali Aziji je nastala frigijska država s središčem v Gordionu. Nekdanja Hattuša je postala nepomembno naselje na robu države. Na področju Hattuše je v 8. stol. na Büyükkaleju nastala naselbina bolj vaškega kot mestnega tipa, obdana z obzidjem, ki poteka po nekdanjem hetitskem obzidju. Stavbe so bile razmeroma majhne, z več prostori, grajene brez enotnega urbanističnega načrta. Keramika je tipično frigijska s stiliziranimi živalskimi figurami in figurami vojščakov z velikimi okroglimi štiti, sulicami in perjanicami na čeladah. Frigijska naselbina je trajala od 8. do 6. stol. V perzijski dobi je bila znova povečana in utrjena. Po propadu perzijske države propade tudi ta naselbina. Nekaj skromnih najdb se je ohranilo še iz rimskega časa, potem pa so ljudje dokončno zapustili ozemlje nekdanjega mesta.

Izčrpna bibliografija (str. 159–169) zajema vsa važnejša arheološka, zgodovinska in filološka dela o Hattuši.

Knjiga je pisana v jasnem in razumljivem stilu, izčrpno in podrobno podaja vse, kar je zanimivega v zgodovini Hattuše, povezuje z zgodovino Hetitov in širšo zgodovino Bližnjega zahoda. Marsikomu so Hetiti le eksotično orientalsko ime. Če bo prebral »Hattušo« bo dobil točno in zanesljivo podobo o tem ljudstvu, njegovi zgodovini in prestolnici.

Marko Urbanija

Evelyn und Horst Klengel, *Die Hethiter, Geschichte und Umwelt. Eine Kulturgeschichte Kleinasiens von Catal Hüyük bis zu Alexander dem Grossen*. Wien und München, Verlag Anton Schroll & Co. 1970, 247 str., 68 ilustracij na tabelah in v tekstu, zemljevid, 8°.

Pričujoče delo naj bi bilo, po mnenju avtorjev, »skica večstičletnega razvoja Male Azije prav do pohodov Aleksandra Makedonskega«. Bilo naj bi uvod, ki bralcu v lažje razumljivi obliki predstavi pisano vrsto kultur in ljudstev, ki so živela v Mali Aziji. Kdor pa bi se hotel temeljiteje poglobiti v problematiko maloazijske kulture, bo v bibliografiji našel najvažnejša dela.